Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 507-513

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.31921>

Arş. Gör. Elif ÖZGEN

Hacettepe Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, elifozgen@outlook.com

İLK SİVİL HASTANELER, KÜLTÜRÜ VE YANSIMALARI¹

Özet

Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte hastaneler yeni bir anlayışla yapılaşmaya başlamıştır. Dönem içerisinde gerçekleşen; savaş ve salgın hastalıklar, hastanelerin yer ve biçimlerini etkilemektedir. Ancak içinde bulunulan dönem gereği; maddi zorluklar ve personel yetersizliği (hatta noksanlığı) gibi sebepler, hastanelerin kurulmalarını güçleştirmiştir. Yetersizliklerin aksine milli bir beraberlik mücadelesine katkı sağlayacak biçimde varoluş mücadelesi verilmiştir. Bu durum hastane kültürünün; dayanışma ve çok kültürlülükle birleşmesine katkı sağlamıştır.

Çalışma, Türkiye coğrafyasında bulunan ilk sivil hastanelerin; toplumsal, sosyal ve iyileştirici etkileri ile günümüz hastanelerine yansımaları üzerine bir inceleme olarak ele almaktadır. Tarihsel süreçte hastanelerin duyarlılıkları ve mekânsal oluşumları merkezinde; özellikle Ankara' da bulunan modern hastane yansımaları ile değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, geçmişin izinde modern sağlık ihtiyaçlarının kültürel varlık veya noksanlıklarının tartışılması hedeflenmiştir. Bu yolla geleceğin hastanelerine toplumsal anlamda katkıda bulunulması öngörülmüştür.

Anahtar kelimeler: Sivil Hastane, Erken Cumhuriyet Dönemi Hastaneleri, Sağlık Yapıları.

¹Bu makale 3-5 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen 'Asos 4. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu'nda sunulan bildiri özetinden genişletilmiştir.

THE FIRST CIVILIAN HOSPITALS, THEIR CULTURE AND REFLECTIONS

Abstract

During the Ottoman Empire and Early Republic Eras, the hospitals that had the quality to meet the needs started to be constructed with a new understanding. The wars that took place within this era and epidemics affected the location and formations of the hospitals. However, the reasons such as financial difficulties and inadequate (even absence of) staff made it hard to construct the hospitals with respect to the features of this era. Contrary to these inadequacies, the hospitals struggled to exist in such a way to contribute a national unity endeavor. This condition has contributed to the collaboration and unification of hospital culture with a multicultural perspective.

The study has enquired the first civilian hospital in the geography of Turkey along with their social and healing effects and reflections over contemporary hospitals today. In the historical process, the sensitivities of hospitals and focus on spatial formations have been evaluated with respect to modern hospitals, particularly the ones in Ankara, reflections tracking the past has been targeted. Contributing to the future hospitals socially has been predicted by means of this.

Keywords: Civilian Hospital, The Hospitals of Early Republican Era, Healthcare Constructions.

1. GİRİŞ

Sağlık yapıları ve iyileşme mekanları, dünya tarihi anlamında evsel nitelikte ortaya çıkmış, ihtiyaç ve bilimin yenilikleriyle yorumlanarak günümüze ulaşmıştır. Dünya tarihinde yaşanan siyasi, toplumsal önemli olaylar, mimari anlamda değişimleri zorunlu kılmıştır. Özellikle Türkiye coğrafyasını değerlendirirken; dünyada yaşanan gerçekliklerin etkisinin yanında, bulunduğu coğrafyadaki gelişmelerin de, sağlık yapılarının üzerindeki etkileri izlenmektedir. Özellikle toplumsal olaylar ve kültür, bu anlamda mimari biçimlenişin yönünü belirlemiştir.

Çalışmada, Türkiye coğrafyasındaki sağlık ve iyileşme anlayışının değişimi üzerine yoğunlaşmıştır. Tarihsel izler, özellikle ilk sivil hastanelerin mimari anlayışı üzerinde incelenecektir. İlk sivil hastaneler, erken cumhuriyet dönemi ile yeni bir anlayışın başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Sivil hastaneler, sağlık yapıları yaklaşımının, geleneğinin değişime uğradığı; sivil örgütlerin destekleriyle hizmet veren sağlık kuruluşlarıdır. Bu dönemde yabancı meşeli, dini vasıflara sahip hastaneler kurulmuş; misyonerlik faaliyetleri yürütmüş hastane örnekleri olsa da ihtiyacın bulunduğu bölgelerde ücretsiz tedavi hizmeti verdikleri için halk tarafından kabul görmüşlerdir.

Sivil hastanelere kadar, sağlık mekanları ve günümüze bu dönemlerin izleri üzerinde durulacaktır. Günümüz hastanelerinin geçmişten günümüze taşıdığı izler vasıtasıyla iyileşme mekanlarına katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

2. İyileşme Mekanları

Türkiye'deki sağlık yapıları yaklaşımı, tarihsel süreçte değişikliklere uğrayarak günümüzdeki halini almıştır. Bu yapılardan özellikle "Darüşşifa" önemli yere sahiptir. 19. yüzyılda ilk

hastaneler kurulmadan önce sağlık hizmetlerinin darüşşifalarda verilmektedir. Darüşşifalar hayırseverler tarafından vakıf olarak inşa edilmektedir. İslam medeniyeti döneminde Selçuklular ve Osmanlı döneminde inşa edilen darüşşifaların mimari yapısı birbirine çok benzer ve eyvanlı ve revaklı avlulu medrese şeklinde inşa edilmiştir (Altıntaş, 2012 s. 44). Selçuklu darüşşifaları dönemdeki diğer yapılar gibi büyük, gösterişli ve sağlam yapılar olarak, Osmanlı döneminde ise mimari alanındaki gelişmelerin etkisiyle daha işlevsel, daha ince hatlı yapılar olarak kendini göstermiştir (Kılıç, 2012 s. 66, 67). Osmanlı ve Selçuklu darüşşifaları arasındaki en önemli fark, Osmanlı darüşşifalarının daha kapsamlı bir anlayış ve sanat yorumu ile yapılmış olmasıdır (Bolak, 1950 s. 41). Darüşşifalar çoğunlukla bir bütün olarak inşa edilmiştir; medrese, cami, hamam gibi yapıları da içinde bulunur ve Külliye olarak adlandırılan yerleşkelerde konumlanmıştır.

Görüntü 1: Sivas Darüşşifası, 1217 (URL1).

Osmanlı Darüşşifaları Padişahlar, valide sultanlar ve hasekiler tarafından yoksulların yataklı tedavi görebilmeleri amacıyla yaptırılan hastanelerdir. Hastalardan para alınmaz hatta bulunduğu darüşşifada ölenlerin masrafları bile karşılanmaktaydı. Zamanla vakıflarının bulunduğu toprakların elden çıkmasıyla hasta masrafları ödenemez hale gelmiştir. Hastaneler “Darüşşifa” yerine “Bimarhane” ismini almıştır. 1897’de hastaneler de hastalar ve akıl hastaları ayrılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin genel hastaneleri olan darüşşifalar, 18. ve 19. Yüzyılda ihtişamını kaybederek akıl hastalarına mekan olmuşlardır. Bu değişimle branşlaşma eğilimi görülmeye başlamıştır. Ayrıca darüşşifanın yerini alan bimarhane, hastane anlamını yitirmiş ve tımarhane (akıl hastanesi) anlamı ile yeniden adlandırılmıştır (Yıldırım, 2014 s. 272-362).

V. ve VI. yüzyıllarda Anadolu’da kurulan örnekleri ise yeni adıyla “bimaristan” hem hasta evi hem de tıbbi eğitim veren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca batı medeniyetleri uzun bir dönem, su ve peyzajdan uzak bir tedavi süreci izlerken; Doğu Medeniyetleri için tedavi mekanları için kilit taşı görevindedir. Kısaca mekan, iç ve dış ilişkisinin korunmaya çalışıldığı, yönetim, sağlık eğitimi, konaklama gibi pek çok işlevi barındırabilecek biçimde düşünülmüştür.

Darüşşifaların çoğu akıl hastalarına ayrılmış bazıları kapanırken III. Selim’in başlattığı reform ile asgari teşkilatta yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan düzenlemeler tıp alanını da etkilemiş ve hastanelerdeki modernleşmenin ilk adımları atılmıştır. “Hastane” sözcüğü Türkiye coğrafyasında ilk olarak bu askeri hastanelerde kullanılmıştır (Yıldırım, 2014 s. 305).

Türkiye’deki ilk modern hastaneler Darüşşifa ve modern hastaneler arasında kalmıştır. Yardım severlik amacını taşıyan bu yapılarda ibadethane ve çeşme de bulunmaktadır.

Ülkemizin ayakta kalabilmiş en eski hastaneleri 12 – 13. yüzyıllara yani Ortaçağ’a kadar dayanmaktadır. II. Meşrutiyet’ten sonra milliyetçilik anlayışıyla kültürel açıdan en başarılı değişiklikler edebiyat ve mimarlık alanında gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2009). Bu dönemde sağlık kurumları; özel idare veya belediyeye tabii olarak hizmet vermektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi ile birlikte “yeni tarzda ve yeni ihtiyaçlara” göre kurulan ilk sivil hastaneler ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile beraber, sağlık bilimlerindeki gelişmeler hız kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk kurtuluş savaşı sonrasında yetersiz olanaklara rağmen sağlık hizmetine çok önem vermiş ve gelişimine destek sağlamıştır. Bu amaçla 2 Mayıs 1920 tarihinde Sağlık Bakanlığı’nı kurulmuştur. 1937 yılında Sağlık Merkezleri adı altında halkın sağlık hizmeti alması sağlanmaya başlamıştır. Sağlık merkezlerinin sosyalleştirilmesi için adımlar atılmış ve 1961 yılından sonra sağlık merkezleri “Sağlık Ocakları” adını almıştır. Daha sonra sağlık yapıları, şehir hastaneleri olarak görülen, “Numune” hastaneleri olarak daha kapsamlı hale gelmiştir (Aydın, 2006). İlk sivil hastanelerden bazıları; Balıklı Rum Hastanesi, Fransız Lape Hastanesi, Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi- Şişli Etfal (ilk çocuk hastanesi), Seririyat Hastanesi- Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi (ilk tıp fakültesi) olarak belirtilebilir. İlk sivil hastaneler, modernleşme sürecinde geleneksel anlayış ile yeniliklerin varoluşu olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel süreçte yapılan inceleme doğrultusunda, varılması gereken önemli bir çıkarım bulunmaktadır. Cumhuriyet ile yeni ihtiyaçlara cevap veren sağlık yapıları, ilk örneklerine ait gelenekten kopmamıştır. Aksine aciz ve muhtaç kişiye yardım fikri ile darüşşifa geleneğine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Günümüzde ise; bu geleneğin devamı olarak numune hastaneleri görülmüştür ve bu hastaneler halen ülke çapında hizmet vermektedir. Süreç içerisinde bu hastanelerin büyük kısmı; çoğalan nüfus ve yeni yerleşimlerle şehrin merkezi konumunda kalmıştır. Ancak hasta sirkülasyonunun fazla olduğu bu hastanelerde büyüme ve yenileme çalışmaları oldukça güçtür. Türkiye’de yeni yapılan ya da yapılması planlanan hastaneler bu sebeple şehrin dışında büyük kampüsler olarak tasarlanmakta ve inşa edilmektedir.

3. Ankara Örneği

Özellikle Cumhuriyet Dönemi ile mimari yapılaşmanın Başkent Ankara’da yoğunlaşması ve şehircilik anlamında ilk örneklerden birinin sunulması sebebi ile çalışma; Ankara ili örneği üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Ankara’nın ilk nazım planı, yarışma sonunda kazanarak Türkiye’ye gelen şehircilik uzmanı Hermann Jansen tarafından gerçekleştirilmiştir. Plan 1932 onaylanıp, 1934 uygulamaya konulmuştur. Ankara şehir planının en önemli özelliklerinden birisi, ana caddelerin merkezde konumlanması ve tek bir ana aks üzerinde şehrin yapılandırılmasıdır. Jansen planına göre konutlar, sağlık yapıları, iş merkezleri gibi farklı işlevlere sahip yapılar bir arada konumlandırılmıştır.

Şehir planı 1978 tarihi için yaklaşık 300.000 kişinin yaşayacağı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Ancak ikinci dünya savaşı ve sonucunda kırsaldan şehre göç ile tahmin edilen nüfus oranına 1950’li yıllarda ulaşmıştır. Daha sonra gerçekleştirilen şehir planları da

nüfusun artışı konusunda gerçekçi öngörülere sahip olamamıştır. Şehir planı üzerinde çok değişiklik gerçekleşse de günümüzde hala Jansen'den kalan ana aks üzerine şehir kurgulanmaktadır. Özellikle ana aks üzerinde konumlandırılan kamusal yapılar ile ulaşımın kolaylığı ile bir merkez yaratma isteği mevcuttur. Sağlık yapıları bu toplumsal merkezlerin başında yer almaktadır. Ancak, kapasite problemleri ve öngörülemez değişiklikler sebebi ile hastaneler şehir merkezinde sıkışmış ve büyüyemez hale gelmiştir.

Belirtilen problemlerin; Ankara ilinde devlete bağlı, büyük kapasiteli hastaneleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda ele alınabilecek örneklerden biri; Ankara merkezinde Sıhhiye’de yer alan Hacettepe Sağlık Kampüsü’dür. Sağlık kampüsü, tıp fakültesi, erişkin ve çocuk hastanesi, diş hekimliği fakültesi ve hastanesi olmak üzere çok sayıda yapı ve branşı bünyesinde toplamaktadır.

Görüntü 2: Hacettepe Üniversitesi (Merkez)Sağlık Kampüsü Yerleşimi (URL2).

1958 yılında hizmete açılan hastanenin, kullanıcı yoğunluğu yalnızca merkezi konumu sebebiyle değildir. Türkiye’deki en kapsamlı tıp kadrosu ve ekipmanlarını sunan hastanelerin başında gelmektedir. Hastane tarihsel süreç içerisinde çok fazla değişikliğe ve renovasyona uğramıştır. Ancak yatayda genişleme olasılığının zor olması sebebi ile var olan yapı üzerinde yenilemeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Görüntü 3: Çocuk Acil girişi, Yetişkin Acil giriş alanları ve yakın çevre (Kişisel Arşiv, 2017).

Gazi Üniversitesi Hastanesi ise; Beşevler yerleşkesinde 1986 senesinde hizmete açılmıştır. Üniversite kampüsü farklı semtlerde dağınık olarak konumlanmıştır. Hastanenin bulunduğu alan ise; daha çok sağlık bilimleri ve tıp fakültesi eğitim ve uygulamalarının yapıldığı alandır. Kolay ulaşımına sahip, dahili ve cerrahi branşlarda hizmet veren hastane, benzer dönemlerde kurulan

sağlık yapıları ile benzer problemleri taşımaktadır. Artan ve değişen ihtiyaca ancak kısıtlı yöntemlerle cevap aranmaktadır.

Görüntü 4: Gazi Üniversitesi Hastanesi Beşevler Yerleşkesi (URL2).

Görüntü 5: Gazi Üniversitesi Hastanesi (URL3).

Ankara ili hastane örnekleri üzerinden; ortak bir anlayışla, merkezi konumları ve kapasiteleri ile hizmet sundukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine büyük kısmında ortak olarak, hastane iç ve dış mekanları olarak günümüze mekanlar yenilense ve yeni ihtiyaçlara çözüm bulunsa dahi, geleneksel olarak iyileşme anlayışından çok farklı olduğunu görmekteyiz. Günümüzde, ihtiyacı olan insanlara tanınan imkan, yeşil kart ile tedavi olarak ele alınmakta. Bunun yanında hastane ve acil servis, kullanıcılar için sosyal bir mekan anlayışına, kısıtlı mekan tanımı sebebiyle daha mekanik bir anlayışla cevap vermektedir. Ancak; hastane ve kampüslerinde yapılan değişikliklerin mevcut durum içerisindeki yetersizlikle baş etme biçimleri dikkate değerdir. Alan sıkıntısı ve bütçe gibi yetersizliklere rağmen, mevcut durumun iyileştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Yenilemeler ve güncel malzemelerin kullanımı ile biçimsel olarak mekanlar iyileşse de, bu görünüşte değişikliklere sebep olmaktadır. Bu ise ruhun göz ardı edilmesi olarak değerlendirilebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, belirtilen problemler Türkiye coğrafyasında ki neredeyse tüm devlet hastaneleri için modern hastane mekanlarının sorunları olarak ele alınmalıdır.

1. SONUÇ

Sonuç olarak; ilk hastanelerin yapılış hikâyelerindeki zorluklar hizmet verdikleri sürece de devam etmiştir. Hastaneler siyasi, toplumsal değişimlerin merkezinde yer almıştır. Hastanelerin isimlerinin siyasi dönemlere göre değişiklik göstermesi de bunun bir göstergesidir. “Gureba Hastaneleri” ve Abdülhamid zamanında “Hamidiye Hastanesi” adıyla kurulan hastaneler İttihat ve Terakki dönemi ile birlikte ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında “Memleket Hastanesi” adını almışlardır. Bir kısmının ismi 1940’larda “Millet Hastanesi” olarak değişmiş, çoğununki de

1950'lerde Sağlık Bakanlığı'nın kurulması ile "Devlet Hastanesi" olmuştur (Tonbul ve Forta, 2009, s.23).

Tarihsel süreçte hastanelerin sosyal işlev üstlenme misyonu, değişen toplum ve bireyselleşme ile fabrikalaşmış ve özünü kaybetme noktasına gelmiştir. Turner (2011) bu durumu modern hastanelerin ortaya çıkması ile kentsel sanayi kapitalizminin etkisiyle dinsel kültürlerin laikleşmesinin önemli bir örneği olarak değerlendirmiştir. Sağlık hizmetleri özellikle Rönesans döneminden sonra din etkisinden sıyrılmış ve Endüstri Devrimiyle bambaşka bir anlayışla günümüze ulaşmıştır.

Çalışmada, literatür bilgileri ve tarihsel izlerin değerlendirilmesi sonucunda, Ankara ili örneği üzerinden günümüz sağlık yapıları incelemesi gerçekleştirilmiştir. Başkent'te seçilen ve araştırma hastanesi olarak çok sayıda tıbbi branşı içerisinde bulunduran Hacettepe ve Gazi Üniversiteleri Hastaneleri incelenmiştir. Şehir merkezinde yer alan hastanelerin modern örneklerden büyük farklılıkları söz konusu değildir. Bu noktada devlet hastanelerinin sınırlı bütçeleri ile ihtiyaçlarına hızlı reaksiyon göstermesi pek mümkün görülmemektedir.

Yapılan araştırmalar ve değerlendirilmeler ışığında; Türkiye coğrafyasındaki sağlık yapılarının geleneksel ve kültürel anlamını, modern dünyaya teslim ettiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hastaneler sosyal bir mekan olmaktan uzak, hızla terk edilmesi gereken bir mekan tanımıyla, hizmet sektörü adı altında yer alan büyük bir bütçe olarak adlandırılabilir. Toplumsal olarak algının değişmesi ve iyileştirme mekanlarının insan merkezli hizmetine devamı için; köklü sağlık geleneğimizden faydalanmamız ve insanı sosyal bir varlık olarak odağımıza almamız, gelecek nesillere bırakılabilecek iyileştiren mekan örnekleri sunmamıza fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, A. (2012). Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Tıp ve Darüşşifalar, Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler (ed. Abdullah Kılıç), Diasan Basım: 61-64.
- Bolak, O. (1950). Hastanelerimiz, Eski Zamandan Bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü, İstanbul Matbaacılık.
- Kılıç, A. (2012). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, MedikalPark Hastaneler Grubu Yayını, İstanbul.
- Tonbul, Z., Forta, Ö. (2009). Tarihi Hastaneler, Gureba Hastaneleri'nden Memleket Hastanelerine İlk Sivil Hastaneler, Novartis Kültür Yayınları No:20, İstanbul.
- Turner, B. S. (2011). Toplumsal Güç ve Tıbbi Bilgi (çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınevi.
- URL1. sivaskulturenvanteri.com, Erişim Tarihi: 30.04.2018.
- URL2. maps.google.com, Erişim Tarihi: 30.04.2018.
- URL3. www. foursquare.com, Erişim Tarihi: 01.05.2018.
- Yıldırım, N. (2009). Mimar Kemalettin'nin Berlin Hamidiye Hastanesi Keşif Defteri ve Planları. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (s. 42-49). İstanbul: Toplumsal Tarih.
- Yıldırım, N. (2014). 14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.